

BANNER ZOLTÁN

(VÉKONY DESZKAKERÍTÉS) ÁTLÁTSZIK AZ ÖLELÉS

A határ(-)talan erdélyi magyar művészet

■ Száznolcvan évvel ezelőtt, 1835 őszén hagyta el Kolozsvárt az első erdélyi művész, és azonnal fel is állította a maga rekordját: ő lett az első festő Magyarországon, aki megélt a művészetéből. Mellesleg pedig az ő rajzaiból, metszeteiből, festményeiből néz vissza ránk a magyar (újkori) polgári nemzet és nemzeti kultúra születésének valamennyi arca, Széchenyi Istvántól Vörösmarty Mihályon keresztül Liszt Ferencig.

Úgy hívták: Barabás Miklós. Sorsa elrendelés volt? Igen.

Ugyanabban az évben született Kolozsváron Székely Bertalan, s külföldi utak, tanulmányok, sikerek után 1864-ben telepedik le Pesten. Azt írja róla Haulisch Lenke: „Az első olyan 19. sz.-i festőnk, aki komoly művészi igénnyel kísérletet tett arra, hogy a 48 utáni, erősen összetett és ellentmondásos magyar társadalom életérzését nagy szintézisbe olvassza és a festészet csaknem minden műfaja révén hű kifejezésre juttassa.” (*Művészeti Lexikon* 4. k. 419. Akadémiai Kiadó, Bp., 1984.)

Elrendelés volt? Igen.

Akkor még nem volt erdélyi művészet, csupán erdélyi művészek voltak, ami ugyanannyit számított, mintha Kaposvárról vagy Kassáról származtál volna. S még akkor sem volt erdélyi művészet, amikor Borsos Miklós szüleivel együtt 1922-ben Nagyszébenből Győrbe költözött. De a *Kiáltó szó* (1921) s az *Erdély kövei* (1922), Kós Károly példája s programja nyomán ekkor már új értelmezést nyer a művészeti alkotótevékenység, s nemsokára kirajzolódik annak a szellemi autonómiának a körvonalai, amelyet transzszilvanizmusnak nevezünk.

...ha nem lett volna
Trianon, akkor nem
létezne a határ(-)talan
erdélyi magyar
művészet sem, és nem
lett volna
transzszilvanizmus és
erdélyi lélek s gondolat?
A kérdés:
történelmietlen. De a
válasz történelmi volt.

Nem stílusrányzat ez, hanem magatartás, világnézet, amelyet nem kötelező követni, nem is jellemző valamennyi Erdélyben élő művészre, de zsigeri mélyrétegeire mi sem jellemzőbb, mint hogy ugyanez a rejtve érvényesülő energia határozza meg például Buday György útját Londonig s a Mattis Teutsch Jánosét Nyugatról Brassóba.

Aztán már ebből az energiahálóból szakadnak ki Márton Ferenc és Nagy István, de előbb megalapozzák a székely festőiskola identitását, hivatását, amelyet hűségesen őriz, gyarapít s továbbad a második nemzedéknek meg a harmadiknak az alapító triász itthon maradt tagja, Zsögödi Nagy Imre.

Világéletemben azzal foglalkoztam, hogy bizonyítsam annak az épületnek a létezését, amelyet az erdélyi magyar művészek életműveiből rakott az idő az elmúlt száz évben. És féltékenyen vigyáztam/vigyázok: nehogy egyetlen téglá hiányozzék az épület szerkezetéből. Éppen ezért azokról sem tudok lemondani, akik éppen csak itt születtek – például Barcsay Jenő (Katona, Kolozs megye), Kemény Zoltán (Banica, Hunyad megye), Borberek Kovács Zoltán (Rónaszék, Máramaros), Étienne Hajdu István (Torda), Szász Endre (Csíkszereda), Megyeri Barna (Nagyvárad) stb. –, de a két világháború közötti időszakban már a trianoni határon túl vagy idegenben, éppen ezért bár küzdelmesen, de szabadabban szereztek érvényt tehetségüknek. Hiszen fényük még láthatóbbá, érzékelhetőbbé avatja az itthon maradottak teljesítményét.

Az erdélyi magyar művészet II. világháború után kezdődő s időben kétszer akkora, 1990-ig tartó második korszakában robbanásszerűen kiszélesedik az erdélyi művészeti élet. Miközben tovább élnek és dolgoznak az előző korszak klasszikusai (Szolnay Sándortól, Szervátiusz Jenőtől, Fülöp Antal Andortól, Nagy Alberttől Mohy Sándoron, Bordi Andrásón, Ziffer Sándoron keresztül Pittner Olivérig, Kovács Zoltánig, Kós Andrásig, Incze János Désig stb.) – a kolozsvári, bukaresti és jászvásári (Iasi) művészeti egyetemekről összességében évente 8-10-12 fiatal magyar festő, szobrász, grafikus és iparművész lép ki az életbe, s Erdély-szerte megtelepedve immár a művészeti élet hálózatával avatják közérdekűvé a művészi alkotás folyamatát, rangját, értékét.

Viszont egy ellentétes irányú folyamat sodrásában igen korán megfogalmazódik e korszak dilemmája: menni vagy maradni? (Ami, úgy gondolom, a huszadik században már a Föld egyetlen pontján sem művészeti dilemma.) Ugyanis bár a transzszilvanizmusnak nemhogy a fogalma, de még a neve is a tiltott kategóriák közé kerül, gyakorlata tovább él; de ugyanakkor a szocialista realizmus ideológiájának a kötelező követése ellenére a képzőművészeti kifejezés spektruma mind közelebről reagálja le az európai trendeket. Másrészt a művészi alkotás nyilvánossága soha nem látott lehetőségekhez jut a kulturális sajtó és a könyvkiadás terén s a magyar művészek bemutatkozása számára teret biztosító alkalmi galériákban (szerkesztőségek, színházi előcsarnokok stb.) s magában a művészeti könyvkiadásban. A megszüntetett Barabás Miklós Céh hiányát olyan csoportosulások, műhelyek, szövetezések igyekeznek helyettesíteni, mint például az ötvenes években a Zsil-völgyi és a székelyudvarhelyi művésztelep, a hatvanas évektől a program nélkül is telepszerű funkciót teljesítő marosvásárhelyi, majd a csíkszeredai központú Hargita Műhely és a Baász Imre vezette sepsiszentgyörgyi művészközösség, végül a gyergyószárhegyi tábor és gyűjtemény.

De mindezzel párhuzamosan egyre áthatolhatóbb országhatárok zárulnak körénk. Így hát éppen ezért, ennek arányában és vetületében tűnik fel, okoz politikai botrányt, válik (ki)tiltottá az a művész, aki akár szabályosan, akár szabálytalanul, végleg kilép a román nemzeti szocialista gettóból, s többnyire valóban jobban érvényesül, de legalábbis átlélheti a (művészileg) szabad/szabadabb világ eufóriáját – és persze kegyetlenségeit.

Már csak azért is szenzáció egy ilyen „szökés”, mert elsősorban fiatal, ám már ismert, sikeres, eredetisége révén már számon tartott művészek hagyják el az országot, például legkorábban (1965–66) s azonos esztendőben a szobrász Román Viktor és a festő Péterfy László. Román Viktor már akkor egy nemzetközi pályázat megnyerése révén maradhat odakint (Genf, UNESCO-díj, a távközlés 100. éves évfordulójának a szoborpályázata), s bár eleinte kénytelen Étienne Hajdu párizsi műtermében „inaszkodni”, rövidesen akkora tekintélyt szerez, hogy nem sokkal korán bekövetkezett halála előtt a francia lovagrend (Chevalier des Arts et Lettres) odaítélésével méltányolják térszobrászati tevékenységét. Péterfy „szabályosan”, azaz házassága révén csupán Budapestre költözik, ahol azért a hatvanas években már annyi festő él, hogy ő is átáll a szobrászi mesterségre; s miközben (Bandi Dezső mozgalma szellemében) a Magyar Művelődési Intézet vezérkarának tagjaként „tisztá vizet önt” a forrásoktól eltávolodó, úgynevezett népi iparművészet poharába (e tekintetben főműve a velemi faragóház), ugyancsak monumentális térplasztikai szemléletével hívja fel magára Makovecz Imre figyelmét, aki szakrális épületeinek társszobrászává választja.

Nagyváradról Jovián György, Bukarestből Butak András grafikusművész lép igen hamar a szakma elitkörébe – Butak egy időben a Magyar Képzőművészeti és Iparművészeti Társaságok Szövetségének az elnöke, Jovián pedig különböző ösztöndíjai és kintünetései mellett Munkácsy-díjban is részesül.

Érthető módon elsősorban az avantgárd szemlélet üldözöttjei, mellőzöttjei igyekeznek megszabadulni a diktátúra egyre agresszívebb nyomulásától, így hát a hetvenes évek végén, a nyolcvanas évek elején a marosvásárhelyi MAMŰ csoport tagjai, egy-két kivételtől eltekintve, tulajdonképpen testületileg áttelepednek Magyarországra, s együtt is, de újabb csoportosulások alapítóiként a sajtó és a galériák megértő támogatásával találkozhatnak. Úgy tűnik, leginkább Elekes Károly, Krizbai Sándor és Borgó (György Csaba) pályája töretlen. És Németországba költözött Bertalan István, a temesvári experimentális csoportok (111, Szigma) alapítója, vezéregyénisége; ott azonban nem tudott kibontakozni, ezért az 1990-es rendszerváltás után visszatért. A németországi Iserlohnban telepedett le a szatmári Paulovics László, ma viszont Szentendrén alkot műteremházában.

A székely festőiskola alapító és második nemzedékének (amelynek tagjai közül senki sem távozott végleg az országból: Bordi András, Incze István, Hervai Zoltán, Bene József, Barabás István, Karácsony János) eszmei körébe illeszkedő, Csíkszereda központú Hargita Műhely – a hatvanas-hetvenes években rendkívül sikeres művésztelepi tevékenységet folytató – közössége is erős veszteséget szenvedett a nyolcvanas években. Elsősorban olyan meghatározó szobrászegyéniségek távoznak, mint Vincefi Sándor (aki viszont Svédországban festészetre vált), Adorjáni Endre Szekszárdon lesz főiskolai tanár, Ferencz Ernő és felesége, a textilművész Bakos Erzsébet Budapestre, Bogáti Kis Pál Bécsbe emigrál. (Ide kívánczik annak a jelenségnek a megemlézése, hogy az amúgy is kétszeres: nemzeti és ideológiai erdélyi művészeti száműzöttséget különösen a szobrászok képtelenek elviselni, akik „természetszerűen” kimaradnak az amúgy is kevés és kizárólag propagandisztikus térplasztikai megbízásokból; a kivándoroltak egy közepes európai ország teljes emlékmű-állítási igényét ki tudnák elégíteni: az eddig említetteken kívül ide tartoznak Szervátiusz Tibor, Balaskó Nándor, Dienes Attila, Székely János Jenő, Domokos Lehel, György Albert, Ambrus Sándor, Váró Márton, Tirnován Ari Vid, Fekete Orbán Jozefina, Kotsis Nagy Margit, Zagyva László, Lakatos Pál, Benczédi Ilona, Lugosi László, Krupiczter Antal, Veres József, Egyed Judit, Szatmári Juhos László és mások, akikről nincs tudomásom.)

Visszatérve a Hargita Műhelyre: Székelykeresztúrról Kiss László festőművész Ausztriába, Ughy István a Dunántúlra költözött, s akárcsak idehaza, ott, a pápai mű-

zeum régészeti-néprajzi kiadványainak a szakrajzolója (például az Ilon Gáborral közösen szerkesztett *A Kárpát-medence régészete* című főiskolai tankönyv) s a Veszprémi Magyar Művész Céh tagja, akárcsak a Veszprémben élő kolozsvári Kádár Tibor, az újfiguratív irányzat egyik élenjáró mestere.

Szatmárból-Nagybányáról az Észak-Magyarország régió vonzza magához a teljesebb, tartalmasabb, érdemlegesebb művészletre vágyókat: Kozma István felhagy sokrétű, eredeti iparművészeti munkásságával, s kizárólag festőművészként keresi helyét, végül Egerben állapodik meg; Madarassy György Nyíregyházán kezd új életet, s Marosvásárhelyt elhagyva ugyancsak a szomszéd nagyvárost választja a Szatmárnémetiben született művész házaspár: Erdei Z. Anna grafikusművész és a szobrász Zagyva László, aki már szinte a megyeszékhely háziszobrászaként népesítette be a legváltozatosabb monumenseivel a városközpontot. Szatmárnál maradvá ugyanakkor hadd emlékeztessenek egy még a hetvenes évek közepén a művészeti közvéleményt felkavaró eseményre, amikor is a kolozsvári művészeti egyetem festészeti szakának az utolsó magyar tanszékvezetője, Tóth László és a szintén kitűnő T. Szűcs Ilona maradtak Németországban.

Az ő példájuk azonban átvezet az erdélyi magyar művészek migrációjának egy árnyékosabb vetületébe: a tanszékvezető tanár, az országos fődíjakkal méltányolt díszlettervező, a festői és grafikai intellektuális szürrealizmus kiemelkedő magyar (Kárpát-medencei) személyisége díszletfestő technikusként vonult nyugdíjba egy külvárosi müncheni színházból, és Tóth Lászlónak soha, máig nem sikerült áttörnie a nyugat-európai művészeti fórumok (kiállításpolitikai és műkritikai) közönyét. És igaz ugyan, hogy Deák Ferenc Szegeden is kapott egy könyvkiadót, amelynek a tipográfiai arculatát a saját képére újratemthette, sőt végül is Munkácsy-díjban is részesítették – autonóm grafikusművészi-könyvművészi személyiségét (bizonyára önhibájából is) szintén a mai napig nem illesztették be a kortárs magyar művészettörténet értékrendszerébe. Más példa, de ezeket a sorsképeket gyarapítja, hogy a 90. évébe lépett Pallos Sch. Jutta, bár tagja egy nívós Művészeti Célnak Stuttgartban, ma is az erdélyi középkori szász városok, Segesvár, Medgyes, Szeben s a kalotaszegi falvak lakóinak a lelki tragédiájából ihletve festi szociológiai balladáit, hogy soha, senki se feledje azt, amit ő látott, s ő hagyott el az 1980-as évek elején. Persze kinek keltenek ezek az emlékeztetések a világon?!

Nincs miért folytatni sikerek és kudarcok példázatait. A szakmai teljesítmény és az elismertség, siker különböző pályáit persze tovább kellene sorolni például a grafikus Bardócz Lajossal, a grafikában és festészetben teljesítő Árkossy Istvánnal, Bencsik Jánossal. Ugyanakkor nyilván elmondható, hogy 1990 után, ebben az elvileg szabad és egységes európai parlamenti demokráciában (az elegáns fogyasztói gettóban) Londontól Ankaráig bárki oda utazhat, ott dolgozhat, s ott telepedhet le, ahol kedve tartja – s meg tud élni a művészetéből. És már van olyan erdélyi magyar ruha- és divattervező művész – Abodi Nagy Béla unokája, Abodi Dóra –, akinek a kegyeiért egyaránt verseng az európai és az amerikai felső tízezer (s akinek már elődje is volt Tamás Anna személyében).

És triumfálhatnak azok az „örök fiatalok”, akiknek ez volt a céljuk: utolértük Budapestet! Utolértük Európát!

Valóban. Legfennebb Budapest és Európa nem néz vissza a lihegőkre, vagy nem úgy néz vissza rájuk, ahogy elvárnák, szeretnék – de hát ez már megint egy másik vetülete a határ(-)talan erdélyi művészet mindjárt 100 éves történetének.

Engem azonban inkább az foglalkoztat, hogy mindeközben Erdély művészileg kiürült. No hála Istennek nem személyiségekben, tehetségekben, intézmények tekintetében. Sőt! Soha ilyen pezsgő művészeti életet!

A földrajzi-történelmi-szellemi táj ürült ki, az Erdélyi Szellemi Fejedelemség vesztett tekintélyéből, hivatásából (az összmagyar kultúrában), funkcióiból, mert, mint említettem, ez a nagy, demokratikus unió (nem a hivatalos EU-ra gondolok!) osztja a szerepeket, s újra csak hála Istennek, ebben a szereposztásban végre, legalábbis elvileg egyenlő esélyekkel veszünk részt.

S ha ma valaki elindul Kolozsvárról vagy Sepsiszentgyörgyről, s letelepedik a magyar művészet fővárosában, megint csak nem jelent többet, mint ha Kaposvárról vagy Kassáról származna.

Tehát: ha nem lett volna Trianon, akkor nem létezne a határ(-)talan erdélyi magyar művészet sem, és nem lett volna transzszilvanizmus és erdélyi lélek s gondolat?

A kérdés: történelmietlen. De a válasz történelmi volt. Maga volt a történelem. S e sorok jegyzője, aki ennek a történelemnek résztvevője, szereplője, tanúja voltam/vagyok, elnyertem azt a képességet, hogy valamennyi Erdélyből elszármazott/el-származó művészen – ha egyáltalán megőrizte – felismerjem az erdélyiséget.

De a transzszilvanista világnézet, művészi magatartás ennél többet jelent.

Hogy mit – ezt a még élő tanúk életműve szemlélteti, s remélem, szemléltetni fogják néhányan az ezután érkezők 50 év múlva is.

